

Schakend Nederland - september 1993

Alexander Münnhoff:

Michail Botwinnik – een toernooi van drie decennia

De oude ogen achter de dikke brilleglazen zien bijna niets meer, de stap is schuifelend geworden en in de karakteristieke stem is een tremolo van vermoeidheid geslopen. Michail Moisejevitsj Botwinnik, de 81-jarige patriarch van het sovjetschaak, is fysiek opgebrand en dat weet hij. Als we het namiddagprogramma van de eerste dag van de conferentie over *Advances in Computer Chess* verder voor gezien houden en het enigszins bedompte auditorium van de Maastrichter universiteit verruilen voor de stralende zomerzon buiten, beperkt de ex-wereldkampioen de wandeling zorgvuldig tot een trage drentelgang in de schaduw. Een voorstel tot een bezoek aan de Servaaskerk neemt hij pas na ampele overweging aan, en wel uitsluitend omdat hij vermoedt dat het daar koeler zal zijn dan op straat. Geregeld staat hij stil tijdens het uurtje dat we rondwandelen - zijn motoriek suggereert dan dat hij een punt in zijn betoog extra wil benadrukken en daarom even de pas inhoudt en zijn hand op je arm legt, maar in werkelijkheid is de oude reus al na een paar honderd meter doodop en moet hij op adem komen.

Illusie

Voor iemand als ik, opgegroeid in ontzag voor deze grote man, was de registratie van zijn lichamelijke teloorgang al pijnlijk genoeg. Wat ik op deze zevende conferentie voor computerdeskundigen, als ik de ongeveer zestig deelnemers tenminste onder deze noemer mag samenvatten, nog vervelender vond was de nauw verholen schampere gedoogsfeer die rond Botwinnik heerste. Men vond het niet erg interessant wat hij zei omdat, zo

Michail Botwinnik: een toernooi van drie decennia

■ ALEXANDER MÜNNHOFF

hoorde ik tenminste overal om me heen, hij inmiddels in feitenkennis wel erg achterop was geraakt en geen greep op de nieuwste ontwikkelingen meer had. De realisering van de *Chess Computer Sapiens "né Pionier"*, zoals Botwinnik zijn nog steeds niet op eigen benen lopend geesteskind noemt, wordt alom als een illusie bestempeld.

So what, zou ik bijna zeggen. Een levende legende behoort nu eenmaal niet op zijn hedendaagse bruikbaarheid beoordeeld te worden. En láát Botwinnik het bij het verkeerde eind hebben, maar is zijn zoektocht naar de 'mensencomputer', die niet als een idioot telkens weer alle technisch mogelijke zetten afraast maar zich beperkt tot de zetten die enigszins in de rede liggen, niet veruit te prefereren boven de onmenselijke jacht op de grote getallen van brute force? Moet dit niet het werkelijke doel zijn van iedereen die zich aan de vervolmaking van de kunstmatige intelligentie zet?

Stijfkoppigheid

Botwinnik had gevraagd of ik zijn tolk wilde zijn voor deze conferentie. Ik vond het een eer - in 1970 was ik, tijdens zijn laatste officiële toernooi in Leiden, ook zijn tolk geweest. Bij die gelegenheid was er een discussie ontstaan tussen Botwinnik en Euwe, die er

op neer kwam dat Euwe vond dat de computer nooit de maker ervan zou kunnen overtreffen omdat er categorieën bestaan als creativiteit, intuïtie of genialiteit die zich nu eenmaal niet laten programmeren. Botwinnik was het daar absoluut niet mee eens en poneerde de stelling dat deze categorieën 'nog niet herkende kennis' waren. Zou men die stap naar de herkenning eenmaal kunnen maken, dan zou niets meer de constructie van een ideaal, foutloos opererend kunstmatig menselijk brein in de weg staan. Ik herinner me nog goed hoe Euwe enigszins geïrriteerd uiteindelijk het gesprek min of meer afbrak, waarbij het duidelijk was dat Botwinniks stijfkoppigheid en diens zeer geringe bereidheid - zwak uitgedrukt - om ook maar enigszins water in de wijn te doen tot Euwe's korzeligheid beslissend hadden bijgedragen.

In feite bestaat diezelfde discussie nog steeds. In zijn boek over de schaakcomputerij (*O resjenii njetotsjnych perebornych zadatsj*) uit 1979 zegt Botwinnik dezelfde dingen die hij in 1970 tegen Euwe zei en die hij nu, in 1993, in Maastricht herhaalde. Dat maakt geen flexibele indruk. En met het klimmen der jaren wordt dat er bij Botwinnik uiteraard niet beter op. Tijdens de Maastrichter conferentie hoefde ik, naast hem op de eerste rij gezeten, van de meeste referaten maar een paar zinnen te vertalen of hij onderbrak me alweer en begon dan, op brommerige fluisterton, een commentaar te leveren dat onveranderlijk van de volgende strekking was: hou maar op, ik hoor het al, wat die man daar beweert is allemaal onzin, dat hebben wij al twintig jaar geleden in Moskou vastgesteld. Als volstreekte computer-

Schakend Nederland - september 1993

Alexander Münninghoff:

Michail Botwinnik – een toernooi van drie decennia

leek en Botwinnik-bewonderaar kon ik natuurlijk niets anders doen dan beamende uhu-geluiden maken en er vooral voor zorgen dat niets van wat hij zei die verzamelde brutale westerse whizzkids ter ore kwam, zodat ze niet nog meer te gniffelen hadden.

Geheime schaakneef

Al sinds mensenheugenis horen we uit Moskou hetzelfde verhaal: er wordt in Botwinniks laboratorium vooruitgang geboekt, maar het is nog te vroeg om met de Pionier de internationale arena in te gaan en hem te toetsen aan de westerse brute krachten. Ongetwijfeld speelden daarbij prestige-overwegingen een grote rol, zo namen we tenminste aan. Botwinnik, na zijn befaamde akelawij-doen-ons-best-telegram aan Stalin, ter gelegenheid van Nottingham 1936, in de schaakwereld algemeen erkend als de geheime schaakneef van Lenin, was in onze ogen een vertrouweling van het Kremlin en zou pas de confrontatie met de westerse computer-concurrentie aangaan als hij zeker was van succes. Uiteraard kreeg hij omvangrijke staatssteun voor zijn arbeid. Na Maastricht weet ik wel beter.

Op de tweede dag van de conferentie, vlak voor mijn vertrek, kreeg ik van Botwinnik de drukproef in handen van een omvangrijk artikel dat deze zomer in het pas opgerichte blad *Historisch Archief* moet verschijnen. Op het moment dat ik dit schrijf is dat nog niet gebeurd, en Botwinnik zelf had zo zijn twijfeld of het wel opgenomen zou worden. De titel van het verhaal luidt 'Een toernooi van drie decennia' en Botwinnik heeft er eigenhandig de subtitel 'Het Centraal Comité van de Communistische Partij van de

Sovjetunie tegen Michail Botwinnik' bij geschreven, alsof het een gerechtelijke casus betreft.

Het relaas, samengesteld uit officiële documenten en geregistreerde ingekomen stukken bij het tot voor kort almachtige Centrale Comité, behandelt drie gebeurtenissen uit het leven van Botwinnik die, dat dient gezegd, een verrassend licht werpen op zijn vermeende onaantastbaarheid als schaakwereldkampioen.

Compromissen

Het begint in 1954, een jaar na de dood van Stalin, als Botwinnik zich in de toentertijd gangbare discussies over de confrontatie tussen het kapitalistische westen en het socialistische oosten mengt met een artikel getiteld *Is een socialistische revolutie in het westen mogelijk zonder een derde wereldoorlog?* Daarin haalt Botwinnik onvervalst uit naar de 'monopolisten' in de verderfelijke westerse maatschappij, maar hij vreest toch dat deze naar het atoomwapen zullen grijpen als ze zich bedreigd voelen en daarom pleit hij voor compromissen. Citaat: "Hier is de vraag aan de orde, of het wel toelaatbaar is om compromissen aan te gaan met zulk doortrapte schurken als de imperialisten? Lenin zegt hierover het volgende: "en dan volgt diens bekende uitspraak 'er zijn compromissen en compromissen', waarbij Botwinnik dan weer opmerkt: "Je mag dus compromissen sluiten, het gaat er alleen maar om, waartoe ze leiden!" Om nu de kans op een catastrofale atoomoorlog te verkleinen beveelt Botwinnik aan om in het programma van de westerse communistische partijen op te laten nemen, dat na de socialistische revolutie de westerse kapitalisten

25% van hun inkomsten mogen behouden. "Met andere woorden: dan kopen wij hun half ineengestorte economie voor 25 kopeken per roebel", rekt de toenmalige schaakwereldkampioen ons voor, "dat zullen de monopolisten als een zakelijk voorstel beschouwen, en als zich dan een revolutionaire situatie aandient zullen zij niet noodzakelijkerwijs naar het middel van de atoombom grijpen."

Duistere wijze

Het is in deze tijd, waarin de Sovjetunie al niet meer bestaat en er, naar verluidt, in Rusland nog slechts ondergronds sprake is van geheime communistische bijeenkomsten, bijna niet meer voor te stellen dat dit soort gedachten-spinsels in volle ernst bij het Centraal Comité ter beoordeling werd ingediend. ("Ik geef me er reenschap van dat ik een zeer zwak politicus ben, maar ik vertrouw op uw inschikkelijkheid, Pjotr Nikolajevitsj, en dat u, als u daartoe tijd kunt vinden, kennis wilt nemen van mijn bijgesloten opmerkingen", schrijft Botwinnik aan CC-secretaris Pospelov). De reactie van het CC is zo mogelijk nog absurder. Pjotr Nikolajevitsj Pospelov schrijft een interne nota over de 'fouten van M.M. Botwinnik' (die immers uit ongegronde angst voor de kapitalisten allerlei deals met hen wil sluiten) en besluit pinnig met: "Ik denk dat we M. Botwinnik bij de Afdeling Propaganda en Agitatie moeten ontbieden en hem het anti-marxistische karakter van zijn opmerkingen moeten uitleggen. Als hij echter volhardt in zijn niet-communistische meningen, dan geloof ik niet dat hij lid van de partij kan blijven."

De zaak eindigt op een enigszins

Schakend Nederland - september 1993

Alexander Münninghoff:

Michail Botwinnik – een toernooi van drie decennia

Michael Botwinnik

duistere wijze. Botwinnik schrijft een tweede brief aan diezelfde Pospelov, waarin hij zich andermaal bedient van onderdanig taalgebruik ("Dat was natuurlijk een grote theoretische fout van mij", "Ik moet bekennen dat ik hier, zoals u heeft aangegeven, Pjotr Nikolajevitsj, een tweede fout gemaakt heb", "En hier erken ik mijn derde fout die u, Pjotr Nikolajevitsj, hebt opge-

merkt") maar in wezen weinig tot niets afdingt op zijn standpunten. In de laatste alinea lijkt een aapje uit de mouw te komen: Botwinnik vraagt aan Pospelov of deze zo goed wil zijn hem opnieuw, mocht dat ook ditmaal nodig zijn, op zijn fouten te wijzen, maar in de voorafgaande zin heeft hij gezegd dat hij zijn bekritiseerde opstel ook naar Malenkov heeft gestuurd, op dat moment

ongeveer de machtigste man van de USSR. Hoewel het niet duidelijk is of Malenkov daarwerkelijk Botwinnik protegeerde (lang kan dat overigens nooit geduurd hebben, want al een jaar later begon Malenkovs politieke neergang) lijkt het wel waarschijnlijk dat door deze gang van zaken een lagere partijgod als Pospelov er van afzag om Botwinnik nog verder lastig te vallen.

Afwijzing

De kwestie kwam echter wel in de CC-archieven terecht en kan mogelijk een rol hebben gespeeld in de afwijzing, in 1978, van Botwinniks verzoek om het programma van de Pionier in Amerika te mogen testen op een snelle IBM-computer met een grotere capaciteit dan de sovjet-machines. Secretaris Zimjanin van het CC vreest dat de resultaten van de Pionier dan aan het Pentagon zullen worden doorgespeeld en dat is natuurlijk schadelijk voor de USSR. Botwinnik daarentegen betoogt dat de ontwikkeling van de Pionier nodeloos zal worden afgeremd als het 'Botwinnik-algoritme' niet in Amerika getest kan worden, terwijl toestemming zowel de politieke détente als de kans op een tegenbezoek van een Amerikaanse computer aan Moskou zou dienen. Goede argumenten, maar natuurlijk moet Botwinnik het toch afleggen tegen de 'secretomanie' in de partijtop. In de speciale bijeenkomst van de wetenschappelijke afdeling van het Centraal Comité die aan dit verzoek gewijd wordt wijst hij, kwaad door het onbegrip van de aanwezigen, op eerdere en volgens hem vergelijkbare blunders die het CC in wetenschappelijke affaires heeft begaan, maar dan wordt hem brusk de mond

Schakend Nederland - september 1993

Alexander Münninghoff:

Michail Botwinnik – een toernooi van drie decennia

gesnoerd en krijgt hij, behalve nul op het rekest, ook nog een slechte aantekening in zijn partij-staat-van-dienst.

Laster

De boot is helemaal aan in mei 1984 als de KGB aan het CC een als 'geheim' gekwalificeerd document stuurt, dat blijkt te bestaan uit een fotocopie van een interview dat het emigrantenblad *Novoje Roesskoje Slovo* in 1983 in New York had met Botwinnik, die toen in die stad was vanwege het wereldkampioenschap voor schaakcomputers. In dat interview staat, zo vindt althans de KGB, laster aan het adres van de USSR en de sovjetschakers en dus besluit men "gezien het gedrag van M. Botwinnik en de ongezonde belangstelling die onze ideologische vijanden voor hem aan de dag leggen zijn buitenlandse reizen voortaan te beperken".

Botwinnik voegt er in zijn antwoord nog aan toe, dat dit hele 'toernooi' met het CC, en vooral de laatste fase ervan, wellicht een anekdotische indruk maakt, maar dat het allesbehalve om te lachen was en dat hij er drie jaar over gedaan heeft voordat hij zelf het boetekleed aantrok en bij de voorzitter van het Sportcomité van de USSR op berouwvolle toon de zaak kwam rechtbreien. Anderhalf jaar na deze knieval had hij dan eindelijk het kleine computercentrum omwille waarvan hij deze vernedering had geslikt.

Het zal voor de gemiddelde westerse lezer misschien niet allemaal even invoelbaar zijn, deze vreemde brokstukken uit een schimmige cultuur die inmiddels niet meer bestaat maar intussen

wel talloos veel miljoenen mensen voor het leven heeft vervormd. Maar het in de schaakwereld levende verhaal, dat Botwinnik zijn hele leven lang als de onaan-tastbare patriarch van de sovjet-schaakschool maar even met zijn vingers hoefde te knippen om al zijn wensen vervuld te zien, wordt er wel afdoende door gecorrigeerd.

Aalmoes

Anno 1993 heeft Michail Mojseje-vitsj Botwinnik het uiteraard verre van gemakkelijk. Zijn nauwelijks gevoileerde bedelpreekjes in de wandelgangen, maar ook vanaf het spreekgestoelte, in Maastricht maakten meer dan duidelijk, dat hij voortdurend geld te kort komt. Zijn staatspensioen is, door de waanzinnige inflatie in Rusland, een deernis-wekkende aalmoes geworden en slechts door af en toe wat valuta, afkomstig van royalties van zijn in het westen gedrukte boeken, aan te spreken voorkomt hij, dat de laatste drie mathematici die hem in het Sapiens/Pionier-project trouw zijn gebleven, noodgedwongen een andere werkgever gaan zoeken. Maar de bodem van die beperkte schatkist is reeds in zicht, en daarmee het eind van de *CC Sapiens né Pionier*.

De kans op een staatssubsidie voor zijn onderzoekingen acht Botwinnik, ook nu de vorige hem onwelgezinde machthebbers het veld hebben geruimd, vrijwel nihil: "Er is geen geld en er is geen verstand in Rusland. Wij leven in een volstreekte chaos. Het is nu al zo erg geworden, dat wij onze energie voornamelijk moeten gebruiken om van de ene dag in de andere te kunnen voortleven", sprak hij somber tijdens de kleine receptie die hem door de Lim-

burgse Universiteit werd aangeboden en waar hij onder anderen kennis maakte met staatssecretaris Cohen, die ondanks een gespalkt been keurig acte de présence gaf op deze laatste dag van zijn rectoraat in Maastricht. Hoezeer de trivialiteit van het Russische alledaagse leven Botwinnik in beslag neemt moge blijken uit het verzoek dat hij richtte aan de Limburgse politicommissaris, een allervriendelijkste notabel die louter uit bewondering voor dit schaakidool van zijn jeugd een glaasje op deze receptie kwam meedrinken. Tot ieders verbazing vroeg Botwinnik hem zonder omwegen, of hij wellicht kon bemiddelen bij de aankoop van een gaspistool - want dat had je als alleenstaande bejaarde tegenwoordig in Moskou beslist nodig, maar die dingen waren daar nergens te krijgen.

Hij lachte wel mee met de Nederlandse aanwezigen toen dezen de vertaling hadden gehoord, maar wie op hem lette zag dat Botwinniks oogopslag allerminst olijk was. Eerder droevig en in zichzelf gekeerd. Alsof hij zich afvroeg, hoe het in hemelsnaam zo ver gekomen was dat hij op zijn oude dag in Maastricht op de bedeltoer moest gaan en allerlei achtenswaardige lieden in het gebouw van de universiteit met dit soort bizarre verhalen moest lastig vallen. Ik vroeg mij dat ook af, en hoewel ik de noodwendigheid van bepaalde historische ontwikkelingen allerminst wil betwisten had ik zeer met de oude grote man te doen en wenste ik heel even dat ik de klok voor hem naar 1954 terug kon draaien.